

a verset: *Aki a fölséges Úrnak/ Lakozik oltalmában, / És e nagy hatalmasságnak / nyugoszik árnyékában, / Ez ilyen nyilván mondhatja, / Isten az én kövárom, / Ő életemnek oltalma, / És csak őbenne bízom.* Idegen földön fogantak meg Szenciben ezek a versek, de végig ott élt benne az otthon élménye. Tolnai Gábor a hatvanötödik zsolnártban Szenci szülőföldjét vélte felismerni, alighanem igaza volt. *Az szép sík mezők ékeskednek / Sok barom csordákkal, / Villagnak az szép szántóföldek / Sűrű gabonákkal. / Az hegyoldalak, mezőföldek / Szép búza nevéssel / Örvendeznek és énekelnek/ Nagy gyönyörűséggel.* A 104. zsolnártban a Libánus hegyein ültetett cédrusfák szinte észrevétlenül változnak át a magyar táj gólyafészket viselő jegenyéivé: *Holott a madárkák fészket raknak, / És kiköltésre fészkekben tojnak. / Az eszterág is fészket ott rakja, / Az jegenyefákon vagyon hajlékja.*

Nem lehet azon csodálkozni, hogy hamar népszerűvé váltak Szenci zsolnártai a magyarországi egyházakban is. 1635-ben Lőcsén és 1642-ben Váradon már a közös protestáns, illetve a kálvinisták által használt gyülekezeti énekeskönyveknek is részévé váltak, és ott maradtak az előbbiben egy évszázadra, a reformátusoknál pedig a mai napig. 1640 és 1655 között több mint tíz, köztük számos kottás kiadásuk bizonyítja, hogy éneklésük a puritanizmus évtizedeiben országszerte elterjedt. Kifejezés készlete, versformái beivódtak a magyar köznyelvbe és költészetbe egyaránt. Számos klasszikus költőnkél mutatható ki közvetlen hatása. Az alsóbb néprétegek műveltségének, minden napjainak is részévé váltak. Ennek bizonyítéka például az a hagyomány, hogy az 1849. évi fegyverletételnél a katonák a 80. zsolnárt énekeltek. *Hallgasd meg Izráel pásztora / És Józsefnek vezérlő ura, / Kit őrizsz, mint egy juhnyáját, / Fordítsd felénk szent orcádat, / Ki ülsz a kérubimokon, / Jelenjél meg Világoson.* Joggal idézi Vásárhelyi Judit Arany János véleményét a zsolnártok lecserélésének ötletéről. Nem lehet, „...mert az ő szövegét a nép már szinte egyenesen Dávidénak tartja, s úgy tiszteli.”

A pretium affectionisra hivatkozva kezdtük Szenci zsolnártai első kiadása facsimiléjének ismertetését. Arra hivatkozva fejezzük be. A ma-

gyar költészet egyik alapművét tartjuk a kezünkben, amely a hazai zsolnártahagyomány, a magyar nyelvű bibliafordítás és a legmagasabb rendű európai költészet találkozásából született. Hatása felismerhető legnagyobb költőink műveiben. Népszerűsége ma is vitathatatlan. A reformáció 500. évfordulójának ünnepére méltó cselekedett volt újbóli megjelentetése.

HELTAI JÁNOS

Келемен Микеш, Турецкие письма, Перевод Юрий П. Гусев, Издание подготовили Ю. Гусев, Г. Тюшкеш, О. Хаванова, Москва, Наука, 2017. 611 p.

Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* orosz kiadása a *Lityeraturnije pamjatnyiki* sorozatban jelent meg. A sorozatról érdemes megjegyeznünk néhány adatot: 1948-ban alapították, a Szovjet Tudományos Akadémia – 1991-től Orosz Tudományos Akadémia – Világirodalmi Intézetében (IMLI). A világirodalom jeles alkotásainak orosz nyelvű ún. akadémiai kiadásairól van szó: a szövegeket alapos elemző tanulmányok és bőséges jegyzetapparátus kíséri, ezzel lehetővé válik a művek tudományos felhasználása is, pl. komparatistikai, kulturológiai jellegű kutatómunka számára. Komoly szakértői gárda – jeles irodalomtörténészek, történészek, nyelvészek, az egyes kultúrák és nyelvek tudós szakértői fordították/fordítják, és rendezik sajtó alá ezeket a világirodalmi műveket. 1948 óta napjainkig 703 kötet jelent meg a sorozatban, s az antik irodalomtól egészen a 20. századi szerzőkig terjed a válogatás köre, s az alkotások földrajzi megoszlása is rendkívül széles, röviden azt mondhatjuk, hogy mind a négy égtáj kultúrái képviseltetve vannak benne. A részletesebb információkért a Google-ba beírhatjuk a 'Lityeraturnije pamjatnyiki' kereső kifejezést, és tetszés szerint végigkövethetjük ezt a hatalmas sort.

A magyar irodalmat három könyv képviseli ebben a sorozatban: 2006-os megjelenéssel Balassi Bálint versei, 2011-ben Madách Imre *Az ember tragédiája* című műve, s 2017-ben a most ismertetendő *Törökországi levelek*, Mikes

Kelemen alkotása. Mindhárom kötet fordítása és sajtó alá rendezése Jurij Pavlovics Guszev professzor munkája. A kötet kiadásában közreműködött és tanulmánnyal is hozzájárult Tüskés Gábor és Olga Khavanova. Rövid szerkesztői előszó vezet be a könyvet, amely Mikes és a *Törökországi levelek* jelentőségét, valamint a szerzőre, a korára és a művére vonatkozó legfontosabb adatokat foglalja össze. A fő rész, a 207 darab fiktív levél után a *Függelékben* olvasható Kosztolányi Dezső esszéje, Tüskés Gábor és Olga Khavanova tanulmánya, s végül a magyarázó jegyzetek következnek.

Tüskés Gábor tanulmánya «Келемен Микеш и Турецкие письма» („Mikes Kelemen és a *Törökországi levelek*”) részletes filológiai ismereteket tartalmaz, melyek az oroszul olvasó külföldi számára alapvetőek a könyv tartalmának megértéséhez. Az első alfejezetben az életrajzi és történelmi összefüggések ismertetésére kerül sor, a további részek – a *Leveleskönyv* létrejöttének története, felépítése, tartalma, a műfaji, nyelvi, stilisztikai értékei, sajátosságai mindmind hozzájárulnak a mű világának pontosabb, mélyebb megismeréséhez. Fontosnak tartom, hogy a szerző nagy súlyt helyez narratológiai szempontok bevonására a levelek szövegének jellemzésekor, rámutat olyan mozzanatokra, hogyan kapcsolódik össze Mikesnél a köznapi narráció a történetmeséléssel vagy elmélkedő jellegű szövegrészekkel. Itt esik szó a különféle narrációs maszkokról is, amelyek segítségével Mikes rendkívül változatos tudja tenni a levelek hangulatát: a sokszor eseménytelen vagy egyenesen lehangoló hétköznapi világában felépíti ezeket a belső, intim kis világokat, amelyek az „édes néne”, a fiktív (vagy eddig föl nem tárt) P. E. grófnő és Mikes közös virtuális territórium. Az elrejtőzés-feltárukozás ritmusa is találunk érdekes példákat a könyvből, s a tanulmány szerzője kiemeli, hogy a rendkívül színes, változatos témákat fölvető levelek mindegyike önálló, kerek, gondosan megformált műalkotás.

Ismét a külföldi filológus vagy művelt olvasó szempontját figyelembe véve említtem a Источники/Isztocsnyiki („Források”) fejezetet: ebből megtudható, hogy kb. 70 rövid elbeszélést

foglalnak magukba Mikes levelei, de ezeken kívül még az olvasmányából emlékezetében megragadt különféle idézetek, intertextuális elemek is gazdagítják a képet, és kutatásra ösztönözhetik az olvasót. Mikes forrásainak feltárása, mint ismeretes, rég elkezdődött, egyebek közt Király György, Zolnai Béla, Madácsy László, Hopp Lajos munkásságát említhetjük, s a közelmúltban Tüskés Gábor kutatásai (*A Törökországi levelek elbeszéléseinek forrásaihoz = Irodalomtörténeti Közlemények*, 116(2012), 483–507) s a 2011-ben megrendezett konferencia előadásai hoztak új eredményeket e körben. Kovács Eszter pedig az elmúlt évben publikált az *Irodalomtörténeti Közleményekben* egy cikket (2017/5), amelyben hét kis történet forrásait azonosította. Tüskés Gábor tanulmányában Mikes szellemi tájékozódásáról, a neoztoicizmus, janzenizmus hatásáról szintén részletes elemzés található. Az eszmetörténeti kérdések mellett nagy témája a Mikes-kutatásoknak a *Leveleskönyv* humora, a nyelvi humor és a stilisztikai játékosság, s erre a stílusra is alkalmazhatjuk a Gogollal kapcsolatban híressé vált formulát, a nevetés mögött megbúvó könnyek képét – természetesen másképp, Mikes humora szelidebb, rezignáltabb, hiányzik belőle a démonikus elem, ami nagyon erősen jellemzi Gogolt.

Szót kell ejtenünk a kötet másik tanulmányáról, Olga Khavanova «Родина Келемена Микеша: Трансильванское Княжество» / *Mikes Kelemen hazája: az Erdélyi Fejedelemség* című írásáról. Ebben a 16–18. századi erdélyi történelem eseményeiről és a magyarországi történésekkel összefonódó változásokról olvashatunk, s benne Mikes őseinek szerepvállalásáról. A szerző a mohácsi csatától a Rákóczi-szabadságharcig terjedően foglalkozik a témával, főként az eseménytörténetre összpontosítva. Khavanova a magyar történészek legújabb munkái alapján állította össze ezt a cikket, ami szintén nagyon szükséges a kötet leendő külföldi használói számára – bár ebben a vázlatos, tömörített kifejtésben a magyar történelmet kevésbé ismerő olvasónak nem lesz könnyű eligazodnia. Khavanova nemcsak a hadi eseményeket ismerteti, hanem kiemeli a legfontosabb politi-

kai, kulturális, vallási jelenségeket, a reformáció szerepét, a rekatolizáció szakaszait, okait és következményeit. Azt is hangsúlyozza, hogy az Erdélyi Fejedelemség a magyar nyelv, irodalom és szabad vallásyakorlás számára milyen fontos védelmet jelentett. A cikk végén röviden összefoglalja a Rákóczi-szabadságharc kezdeti föllendülésének, majd elbukásának külső és belső okait, a fejedelem, s vele együtt Mikes száműzetésének körülményeit. Ezek az adatok jó alapot adnak a *Leveleskönyv* tartalmának, a levelekben szereplő személyek sorsának megértéséhez, bár egy mélyebb elemző tanulmány talán jobban segítette volna ezt a célt.

A levelek közül az érdekesség kedvéért egyet szeretnék kiemelni, amely jól szemléltetheti azt a bonyolult kérdést, hogy az irodalmi vándortémák és szüzsék milyen kanyargós utakon, módokon kerülnek bele különböző irodalmakba, s mikor, hol, milyen formában bukkannak föl. A 206-os levélről van szó, a vízen járó remete témájáról. A történet röviden: egy püspök hajón utazik, s amikor a hajó kiköt a parton, sétálni megy az erdőbe. Hamarosan egy kunyhóra bukkan, s különös szavakat hall bentről: „Átkozott legyen az Isten”. Ezt a püspök „nem állhatván”, bemegey a házba és a helyes imaformára tanítja a remetét, vagyis: „Áldott legyen az Isten!” Ezután visszamegy a hajóra, elindulnak, s egy kis idő múlva látják, hogy a remete fut utánuk, mégpedig a tengeren. Mikor a hajó közelébe ért, azt kiáltotta a püspöknek, hogy elfelejtette az imádságot, tanítsa meg neki újból. De a püspök látta – és megértette – a csodát, ezért ráhagyta, hogy imádkozzon úgy a remete továbbra is, ahogy eddig. S Mikes hozzáteszi a tanulságot: „Ebből a példából látjuk, hogy az Isten a szív imádságát szereti, és nem a szókra figyelmez.” Ennek a történetnek a lehetséges forrását már Hopp Lajos is kutatta (ld. az 1966-os kritikái kiadás jegyzeteit), s megállapította, hogy Temesvári Pelbárt beszédeiben (*De Tempore*) föllelhető, de Mikeshez minden valószínűség szerint közvetve jutott el, s az „útvonlat” még tisztázásra vár. Tüskés Gábor a 2012-ben az *Irodalomtörténeti Közleményekben* megjelent, fent említett tanulmányában egészítette ki ezeket az ismereteket újabb mozaikkokkal: a téma

egy 16. századi német szerző, Johannes Pauli gyűjteményében (Schimpf und Ernst) is szerepel, s ezt vissza lehet vezetni Nagy Szent Gergely *Dialógusai*ig. Ezeknek a gyűjteményes köteteknek az anyagai a 16. századtól folklorizálódni kezdtek, és sok szöveg kissé átalakulva beépült a szórakoztató irodalomba. A legenda egyébként ismert a zsidó és mohamedán hagyományban is. Az még mindig nem tudható, hogy Mikes éppen honnan jutott hozzá, de a szóbeli hagyományt is számításba vehetjük, s akkor megvan a magyarázat. Azért emeltem ki ezt a történetet a *Leveleskönyvből*, mert pár évvel ezelőtt foglalkoztam Lev Tolsztoj ún. folklór eredetű szüzsékét és apokrifekét felhasználó elbeszéléseivel, s köztük megtaláltam a vízen járó remete legendáját. Tolsztoj hatoldalyi elbeszélésében (Mikes néhány soros összefoglalásával szemben) három remetéről van szó, a címe is ez: *Három remete (Tri sztarca, 1886)*, további különbségek még: az író itt konkrét útvonlatot említ, a hajó Arhangelszkből Szoloveckijébe tart, s a remeték imádsága is eltér a mikesi változattól, ők ugyanis ezt mondogatják szüntelen: „Troje nasz, troje vasz, pomiluj nasz! („Mi hárman, ti hárman, irgalmazz!”) Ez nem más, mint a leegyszerűsített Szentháromság-ima, ezért a 3-as szám hangsúlyos az orosz változatban. A püspök ezután megtanítja őket a *Miatyánkra*, a remeték boldogan elfogadják. S a közös motívum: amikor a hajó újra elindul, látják az utasok, hogy a három remete fut utánuk a vízen, s kiabálnak a püspöknek, hogy elfelejtették az imádságot, tanítsa meg nekik újra. A történet csattanója lényegében itt is ugyanaz, mint Mikesnél, a püspök megérti a csoda jelenségét, leborul a remeték előtt, és mondja nekik, hogy imádkozzanak továbbra is úgy, ahogy eddig, sőt, kéri, hogy értük, bűnösökért is imádkozzanak. Ennek a Tolsztoj-elbeszélésnek a filológiai hátterét a kutatás föltárta, de itt érdemes röviden összefoglalnunk: az író egy kortárs, ismert mesemondótól, Scsegolenkótól hallotta a legendát, amely a 16. századi orosz kéziratok hagyományban is ismert volt, s L. D. Opulszakaja, az 1963-as, húszkötetes Tolsztoj-kiadás kommentárjai szerzője szerint a nyugat-európai ún. tanító-irodalomból származik, s megnevezi

a címet pontosan: *Сказание о явлениях святому Августину, епископу Ионийскому (Elbeszélés Szent Ágoston, íóniai püspök jelenéseiről)* (vö. L. D. Opulszkaja kommentárjait ld.: Л. Н. Толстой, *Собрание сочинений*: В 20 т. Москва, ГИХЛ, 1963. Т. 10. С. 565). Ismeretes az orosz filológiában, hogy a három remetéről szóló elbeszélést az író és fordító Andrej Kurbszkij herceg (1528–1583), IV. (Rettenetes) Iván cár hadvezére, majd ellenfele volt, sokfelé hallotta orosz földön, egyebek közt a jeles tudóstól és filozófustól, Makszim Grektől. Makszim Grek tekintélye a Volga menti óhitűek körében később is megőrizte a legendát. Így most ezt az adatot is számon tarthatjuk a Mikes forrásait feltérképező filológiai hálózat egy elemeként, mivel ugyanabból a forrásból ered, mint a nyugatiak, csak az idők folyamán kiegészült más motívumokkal. Legutóbb egy 20. századi orosz költő, Jurij Kuznyecov használta föl költészetében a remetékről szóló vándortörténetet (С. Ю. Николаева, *Христианский провиденциализм в поэзии Юрия Кузнецова еprints. tversu.ru/1449/1/Николаева.pdf*) – tehát az orosz kultúrában jobban benne maradt a szív imádságának fontosságáról szóló középkori elbeszélés.

S összefoglalásként föltehetjük a kérdést: miért lehet érdekes a *Törökországi levelek* a külföldi – adott esetben az oroszul olvasó külföldi – számára? Rendelkezik-e a szorosan vett magyar reáliákon kívül olyan sajátosságokkal, amelyek fölkelthetik a nem magyar olvasó, sőt, kutató érdeklődését? A megerősítő válasz magukból a levelekből következik. Az említett tematikai változatosság, a bravúros stílus, a nyelvi és más típusú humor, a korabeli francia levelezés-irodalommal való kapcsolatai és egyéb irodalmi értékei alapján teljes joggal beletartozik a *Lityerturnije pamjatnyiki* sorozat gazdag listájába. A fordítónak sikerült olyan „orosz Mikeszt” teremtenie, amely közeli rokonságban van az eredetivel. Pedig nem volt könnyű feladat Mikes sajátos, a mai magyar nyelvállapothoz képest már kicsit régies, de mégis eleven, sziporkázó stílusát orosz nyelven létrehozni, erőltetett archaizálási kísérletek nélkül. A kötet ezért nemcsak az oroszul

olvasó külföldiek számára jelenthet izgalmas újdonságot, hanem magyar közegben (egyetemi szemináriumokon) műfordítás-elemzésekre is kiváló lehetőséget ad, elvi-elméleti kérdések s szorosan vett gyakorlati problémák, a sok találékonyságot és nagy filológiai jártasságot igénylő, minden műfordítónak kihívást jelentő frazeológiai vagy szókincsbeli megoldások számbavételével. Az olvasmányélmény azonban nem a sikeres átültetések mennyiségén múlik, hanem azon, hogy a *Leveleskönyv*, mint *műegész*, orosz változatban is rendelkezik egy sajátos, egyéni hangulattal, az író személyiségének átsugárzó erejével.

DUKKON ÁGNES

„Volt a hazának egy-két énekem” – Arany 200, Szerk. Boka László, Rózsafalvi Zsuzsanna, Budapest, OSZK, 2018 (Bibliotheca Scientiae et Artis).

Az Országos Széchényi Könyvtár Bibliotheca Scientiae et Artis sorozatának új kötetéhez kétszeres jubileum kapcsolódik. Tanulmányai ugyanis előadás formában a Nemzeti Könyvtár 2017. évi Tudományos Ülésszakán hangzottak el, amelyet Arany János születésének kétszázadik évfordulójának alkalmából rendeztek. Másfelől maga a gyűjtemény a korábbi ülésszakok anyagát közreadó sorozat első dekádjának záródarabja lett.

A tanulmányok összefoglaló bevezetőjét Rózsafalvi Zsuzsanna írta, aki Boka Lászlóval kötet szerkesztőként is jegyzi a kötetet. Ők ketten, valamint Tóth Zsuzsanna, aki az utolsó tanulmányt/beszámolót írta, az emlékévként alkalmát és lehetőségét kihasználva egy virtuális különgyűjteménnyel bővítették az OSZK kéziratári hagyatékokat – ha fizikailag nem is, szellemi értelemben mindenféleképpen. Ugyanis a nagyszalontai Arany-gyűjtemény kéziratainak felmérését, Budapestre szállítását, fizikai helyreállítását, illetve eredeti őrzési helyükre való visszaszállítását a könyvtár restaurátorai, valamint a tudományos igazgatóság végezte, az utolsó munkafázis 2018. június végén fejeződött be. Mindez a Csonka-torony épületének, kiállítási tereinek, raktárának felújításával egyszerre történt, s a múze-